

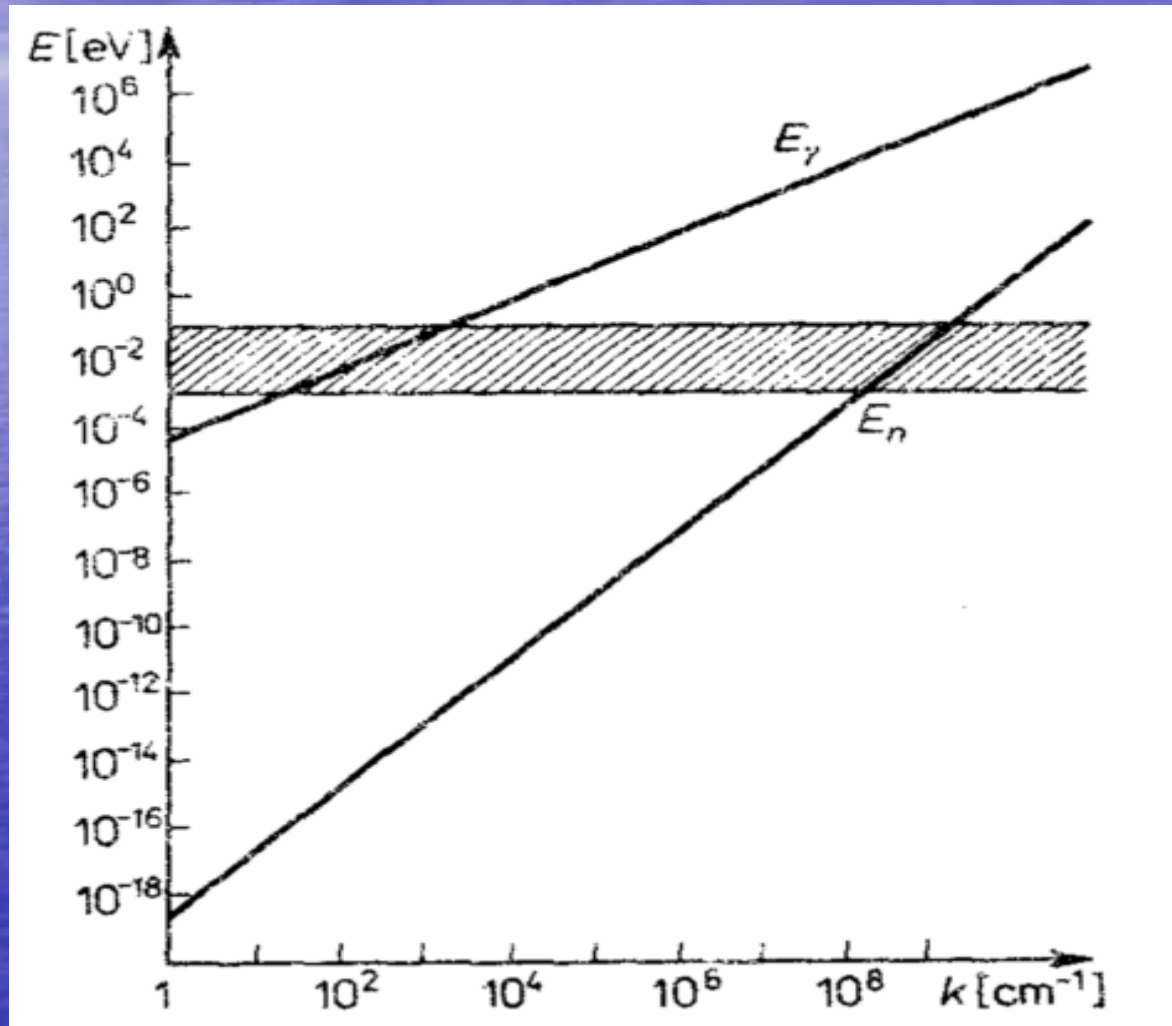
Rozpraszanie fal elektromagnetycznych

Przykłady

Aleksander Miśta

Wzajemne relacje pomiędzy promieniowaniem a materią wynikają ze zjawisk związanych z oddziaływaniem promieniowania z materią. Do podstawowych zjawisk fizycznych tego rodzaju należą zjawiska odbicia i załamania promieniowania na granicy ośrodków, zjawisko rozproszenia światła oraz zjawisko polegające na absorpcji promieniowania przez materię.

Rozpraszanie neutronów na kryształach

Rozpatrzmy padający na kryształ neutron o pędzie $\mathbf{p}$ i o energii $E = p^2/2M_n$

Jako cząstka silnie oddziałująca jedynie z jądrami atomów kryształu neutron taki bez trudu wnika do jego wnętrza i następnie opuszcza go z różnym na ogół pędem $\mathbf{p}'$ i energią $E' = p'^2/2M_n$

Niech na początku eksperymentu kryształ znajduje się w stanie scharakteryzowanym fononowymi liczbami obsadzeń $n_{\mathbf{k}s}$ i niech po oddziaływaniu z neutronem stan kryształu opisują liczby obsadzeń $n'_{\mathbf{k}s}$.

Z prawa zachowania energii wynika, że:

$$E' - E = - \sum \hbar\omega_{\mathbf{k}s} \Delta n_{\mathbf{k}s}$$

$$\mathbf{p}' - \mathbf{p} = - \sum \hbar \mathbf{k} \Delta n_{\mathbf{k}S} + (\hbar \times \text{wektor sieci odwrotnej})$$

Z dokładnością do składnika $\hbar \mathbf{K}$, gdzie $\mathbf{K}$ jest pewnym wektorem sieci odwrotnej, zmiana pędu neutronu jest równa wziętej ze znakiem przeciwnym zmianie kwazipędu fononów.

Istnienie obu praw zachowania, energii i kwazipędu, pozwala w prosty sposób wyznaczyć jawną postać fononowych praw dyspersji na podstawie danych o rozpraszaniu neutronów. W tym celu badamy rozkład wylatujących z kryształu po rozproszeniu neutronów, klasyfikując możliwe procesy rozproszeniowe zgodnie z całkowitą liczbą uczestniczących w takim procesie fononów, wymieniających się energiami z przechodzącym przez kryształ neutronem.

Rozpraszanie bezfononowe

$$\mathbf{p} = \hbar \mathbf{q}$$

$$\mathbf{p}' = \hbar \mathbf{q}'$$

ograniczenia nakładane przez prawa zachowania sprowadzają się do równości:

$$q=q'$$

$$q'=q+K$$

Wyrażenia są identyczne z warunkami Lauego, które musi spełniać wektor falowy padającego i rozproszonego promieniowania rentgenowskiego, aby przy rozpraszaniu sprężystym mogło powstać maksimum Bragga

Zatem sprężyste rozproszone neutrony (tj. neutrony, które przy przejściu przez kryształ nie powodują powstania nowych czy też anihilacji już istniejących w kryształach fononów) mogą pojawić się tylko w tych kierunkach, dla których spełniony jest warunek Bragga. Neutrony te dają tę samą informację o strukturze kryształu, co sprężyste rozproszone promienie rentgenowskie.

Rozpraszanie jednofononowe

absorpcja fononu:

$$E' = E + \hbar\omega_s(\mathbf{k})$$

$$\mathbf{p}' = \mathbf{p} + \hbar\mathbf{k} + \hbar\mathbf{K}$$

emisja fononu:

$$E' = E - \hbar\omega_s(\mathbf{k})$$

$$\mathbf{p}' = \mathbf{p} - \hbar\mathbf{k} + \hbar\mathbf{K}$$

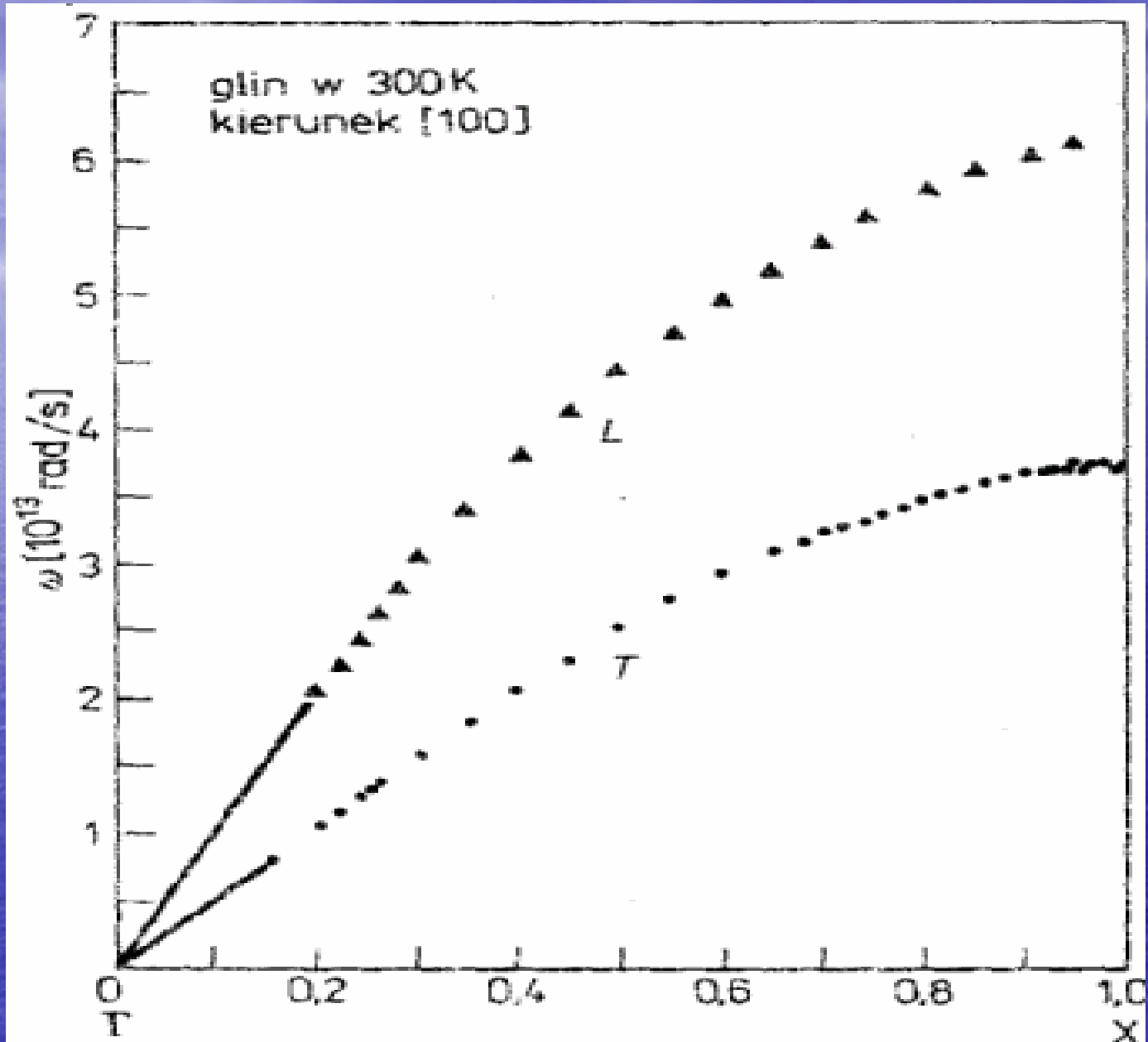
Oba prawa zachowania prowadzą do jednego tylko równania, które można zapisać w postaci:

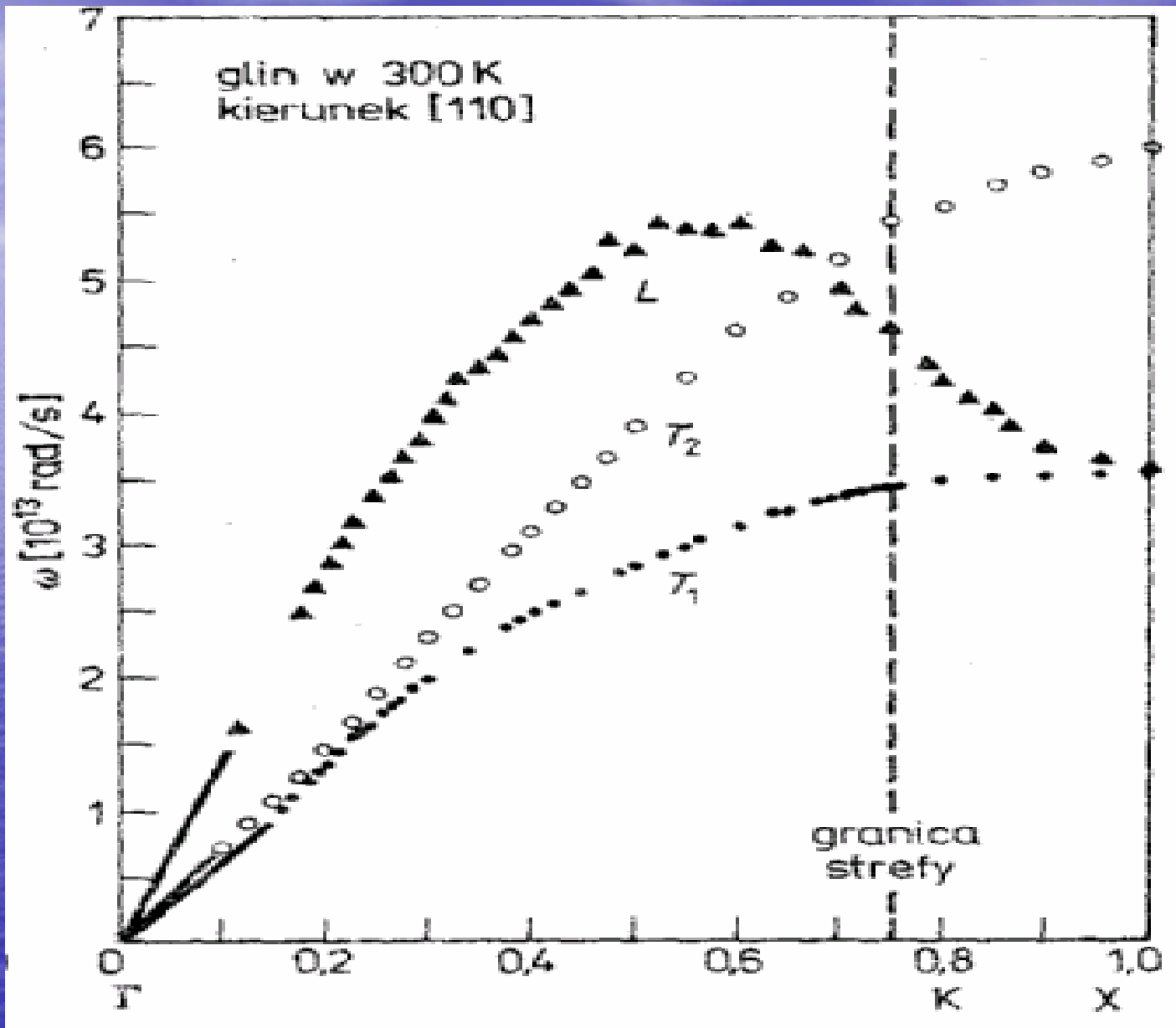
$$\frac{p'^2}{2M_n} = \frac{p^2}{2M_n} + \hbar\omega_s \left(\frac{\mathbf{p}' - \mathbf{p}}{\hbar} \right) \quad (\text{absorpcja fononu}),$$

$$\frac{p'^2}{2M_n} = \frac{p^2}{2M_n} - \hbar\omega_s \left(\frac{\mathbf{p} - \mathbf{p}'}{\hbar} \right) \quad (\text{emisja fononu}).$$

Zmieniając będące w naszej dyspozycji parametry rozpraszania, takie jak energia padającej wiązki, orientacja kryształu i kierunek detekcji promieniowania rozproszonego, możemy wyznaczyć dużą liczbę punktów widma i w rezultacie z dużą dokładnością wyznaczyć przebieg fononowych krzywych dyspersji

Rozpraszanie dwufononowe

W dwufononowym procesie rozpraszania neutron może pochłoniąć lub wyemitować dwa fonony lub też pochłoniąć jeden i wyemitować drugi fonon

Prawa zachowania mają wtedy postać:

$$\mathbf{E}' = \mathbf{E} + \hbar\omega_s(\mathbf{k}) + \hbar\omega_{s'}(\mathbf{k}')$$

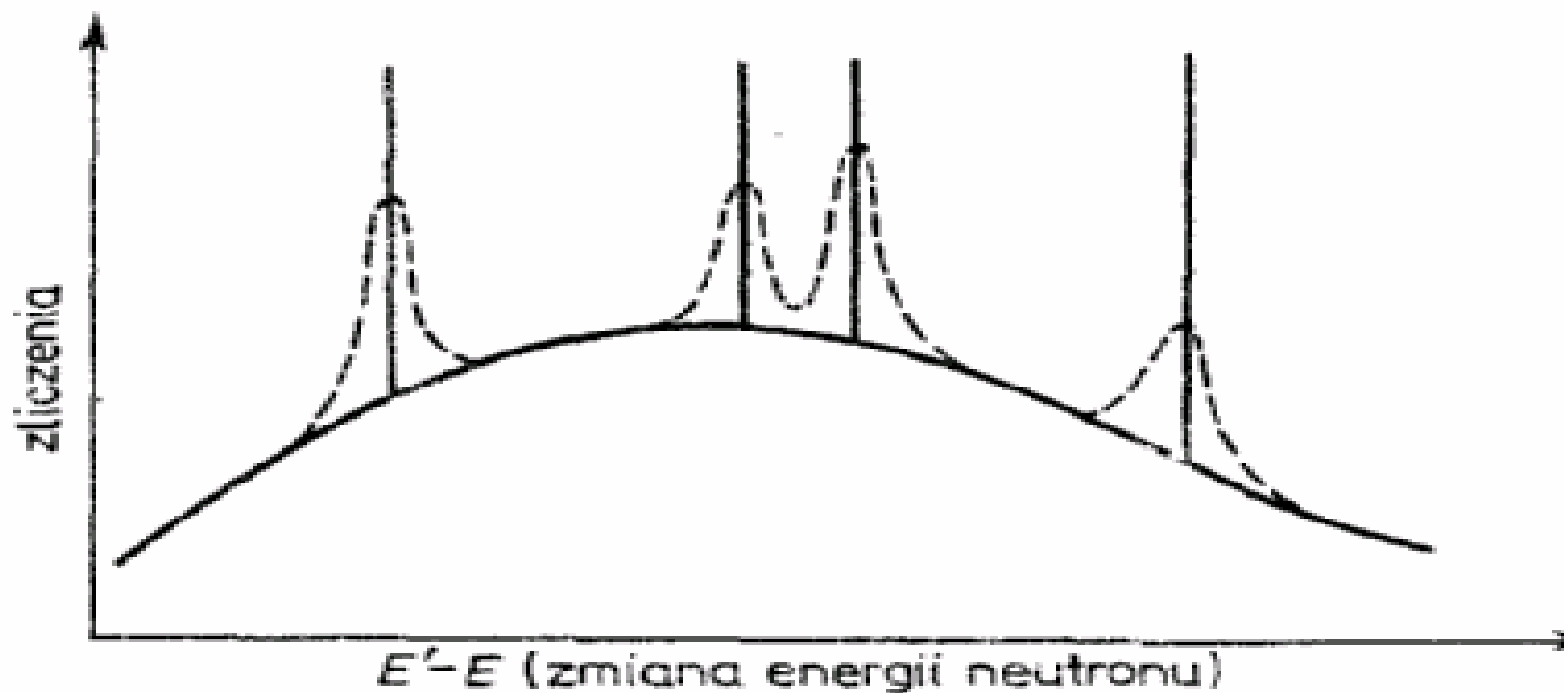
$$\mathbf{p}' = \mathbf{p} + \hbar\mathbf{k} + \hbar\mathbf{k}' + \hbar\mathbf{K}$$

Eliminując z tego układu równań wektor $\mathbf{k}'$ otrzymujemy jeden warunek:

$$E' = E + \hbar\omega_s(\mathbf{k}) + \hbar\omega_{s'}\left(\frac{\mathbf{p}' - \mathbf{p}}{\hbar} - \mathbf{k}\right)$$

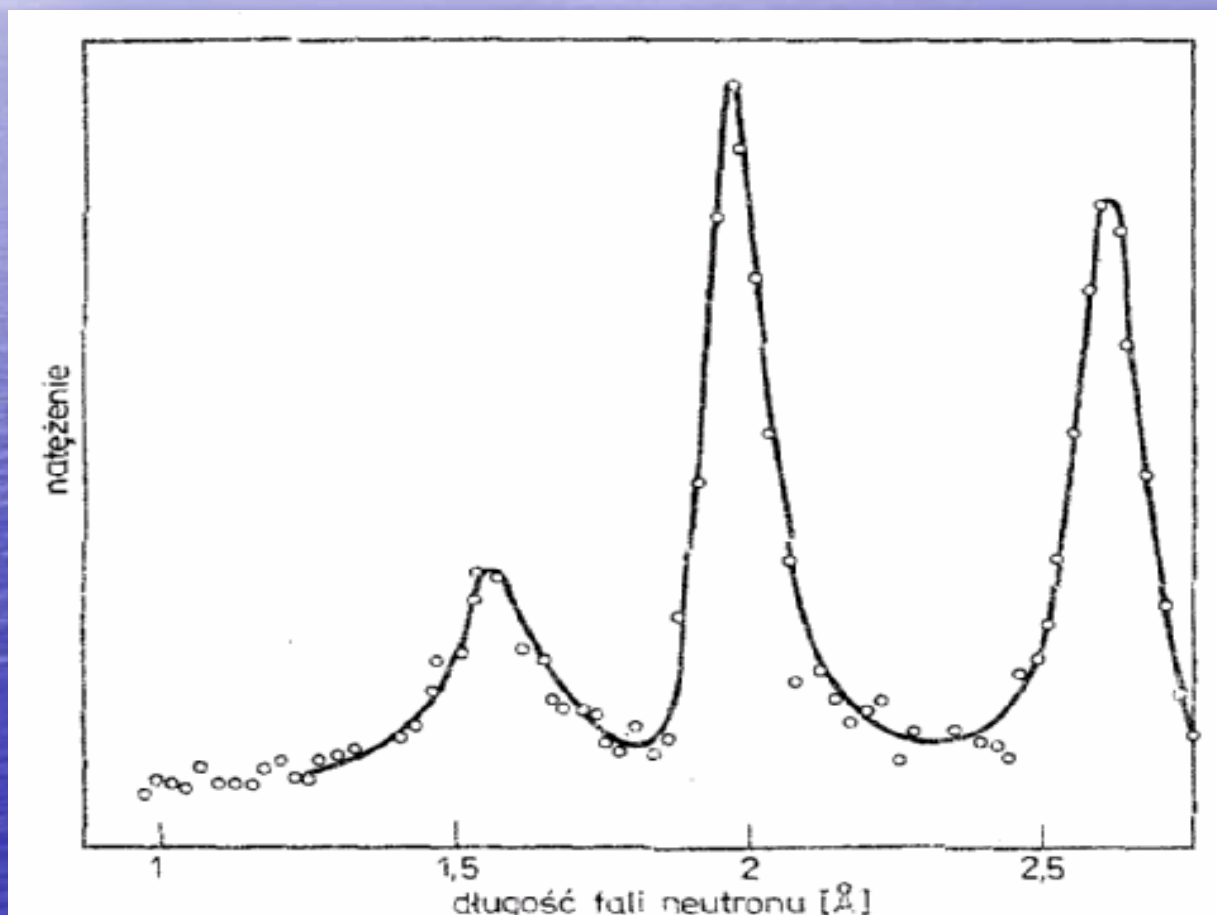
W danym przypadku wektor k może się zmieniać w sposób ciągły w obrębie całej pierwszej strefy Brillouina, gdyż wektor falowy pochłoniętego fononu nie jest już wielkością, którą można by kontrolować z zewnątrz. Przy zmianach wektora k zmieniają się również dopuszczalne wartości energii opuszczających kryształy neutronów i całość rozproszonych w danym kierunku neutronów będzie mieć ciągły rozkład energii

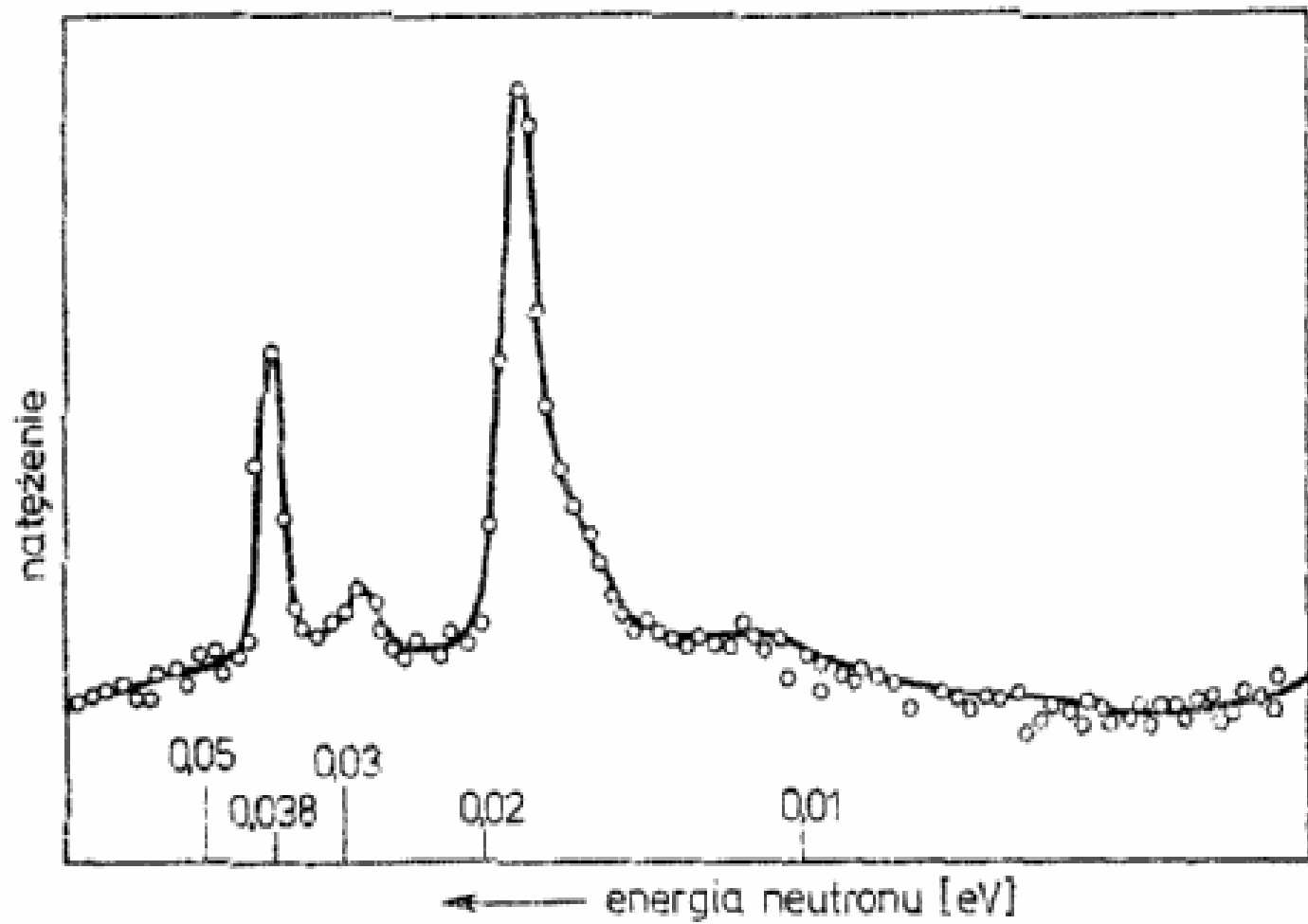

Rys. 24.3. Zależność względnej liczby rozproszonych w danym kierunku neutronów od ich energii. Krzywa ciągła odpowiada tłu wytwarzanemu przez procesy wielofononowe. W idealnym kryształach harmonicznych procesy jednofononowe prowadziłyby do powstawania szpilkowych maksimum na tym tle. W kryształach rzeczywistych maksima te ulegają rozszerzeniu (linie przerywane) ze względu na skończony czas życia fononów

Niektóre typowe przykłady rozkładu neutronów w eksperymentach rozproszeniowych dla miedzi i germanu:

ROZPRASZANIE PROMIENIOWANIA ELEKTROMAGNETYCZNEGO W KRYSZTAŁACH

Fotony rozpraszane przez układ jonów kryształu podlegają tym samym prawom zachowania (energii i kwazipędu) co neutrony, przy czym jednak z uwagi na zupełnie odmienny typ zależności pomiędzy energią i pędem fotonu znacznie trudniej jest tu otrzymać tę samą bezpośrednią informację o całym widmie fononowym, jaką mogą dostarczać eksperymenty neutronowe.

Do najczęściej używanych metod badawczych należą: niesprężyste rozpraszanie promieni rentgenowskich i światła widzialnego, przy czym każda z tych metod ma swoje własne, właściwe jej ograniczenia.

Rentgenowskie metody wyznaczania widm fononowych:

- energia niesprężysto rozproszonego fotonu jest wielkością bardzo trudną do zmierzenia**
- typowe energie promieniowania rentgenowskiego są zazwyczaj rzędu kilku keV, podczas gdy dla temperatury Debye'a rzędu temperatury pokojowej typowa energia fononu jest rzędu kilku meV**

- **fotony, w odróżnieniu od neutronów, silnie oddziałują z elektronami**

- **w promieniowaniu rozproszonym pojawi się więc przyczynek związany z niesprężystym rozpraszaniem na elektronach (tzw. tło komptonowskie)**

- **najważniejszą zaletą rozpraszania neutronów jest duża zdolność rozdzielcza względem energii, gdyż po wyznaczeniu energii rozproszonych cząstek identyfikacja procesów jednofononowych, niosących główną informację o widmie fononowym, nie przedstawia już trudności**

Optyczne metody wyznaczania widm fononowych

Przy rozpraszaniu na kryształach fotonów światła widzialnego (najczęściej używa się tu wiązek laserowych dużej mocy), z towarzyszącą temu rozpraszaniu emisją lub absorpcją fononów, zmiany energii fotonów są wciąż jeszcze bardzo małe, lecz tym razem można już je mierzyć, zazwyczaj za pomocą metod interferometrycznych.

Udaje się tu wyznaczyć częstości $\omega(k)$ fononów, które mogą uczestniczyć w tego rodzaju procesach. Okazuje się, że takimi fononami są jedynie fonony leżące w bezpośrednim pobliżu punktu $k = 0$, gdyż wektory falowe fotonów światła widzialnego są bardzo małe w porównaniu z typowymi rozmiarami strefy Brillouina.

Gdy uczestniczący w takim procesie fonon jest fononem akustycznym, mówimy o rozpraszaniu Brillouina, a dla fononów optycznych o rozpraszaniu Ramana.

Jeśli w pustej przestrzeni wektory falowe padającego i rozproszonego fotonu oznaczymy jako q oraz q' , a odpowiednie częstotliwości jako ω oraz ω' , to prawa zachowania energii i kwazipędu w procesach jednofononowych będą miały postać:

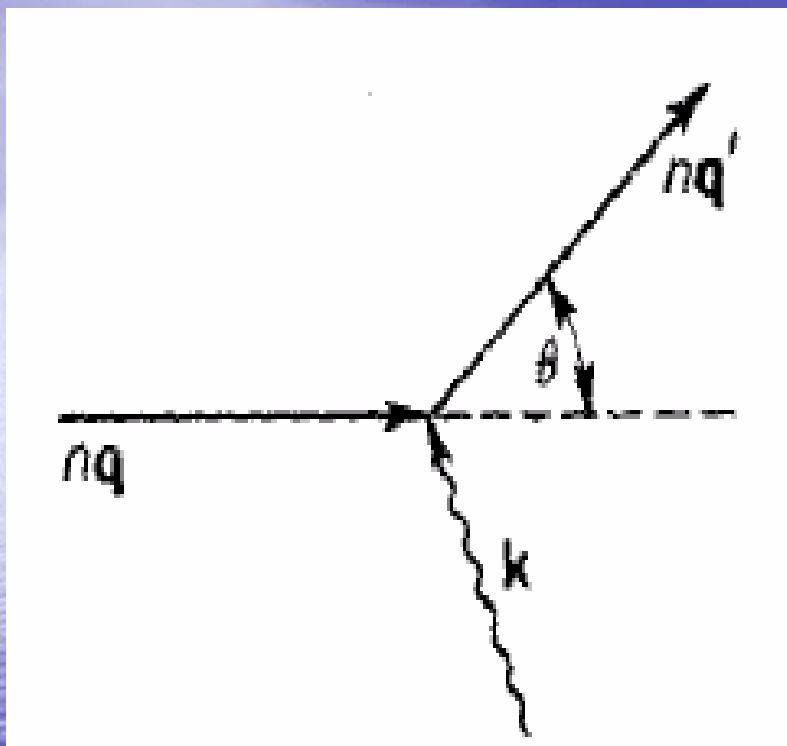

$$\hbar\omega' = \hbar\omega \pm \hbar\omega_s(\mathbf{k})$$

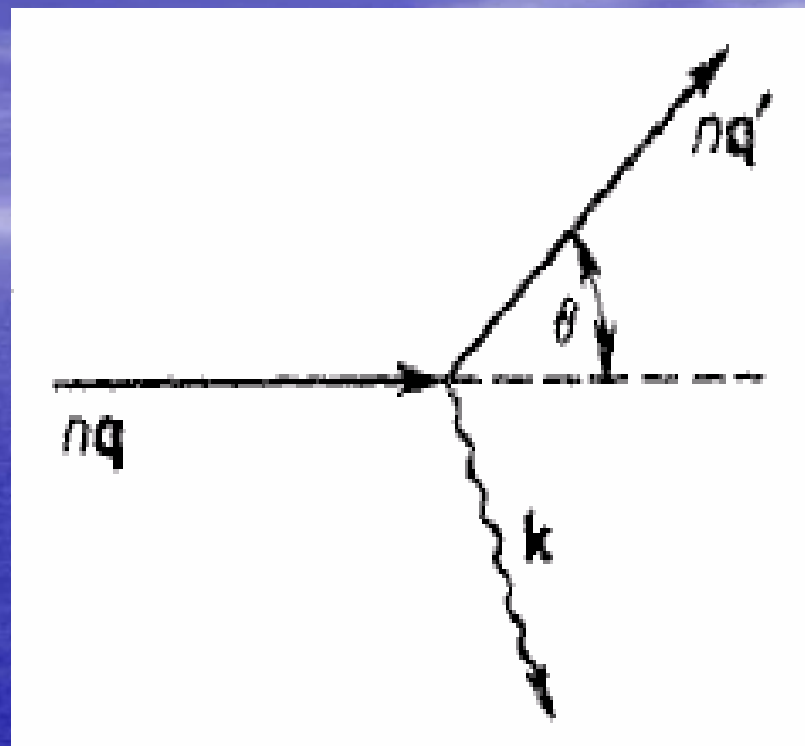
$$\hbar n\mathbf{q}' = \hbar n\mathbf{q} \pm \hbar\mathbf{k} + \hbar\mathbf{K}$$

Górny znak odnosi się do procesów z pochłonięciem fononu (nazywanych antystokesowską składową rozproszonego promieniowania), a dolny do procesów z emisją fononu (składowa stokesowska).

Oba fotonowe wektory falowe mają niewielką długość w porównaniu z rozmiarami pierwszej strefy Brillouina i stąd dla leżących w tej strefie wektorów falowych k fononu prawo zachowania kwazipędu może być spełnione tylko wtedy, gdy wektor K sieci odwrotnej jest równy zeru.

proces antystokesowski

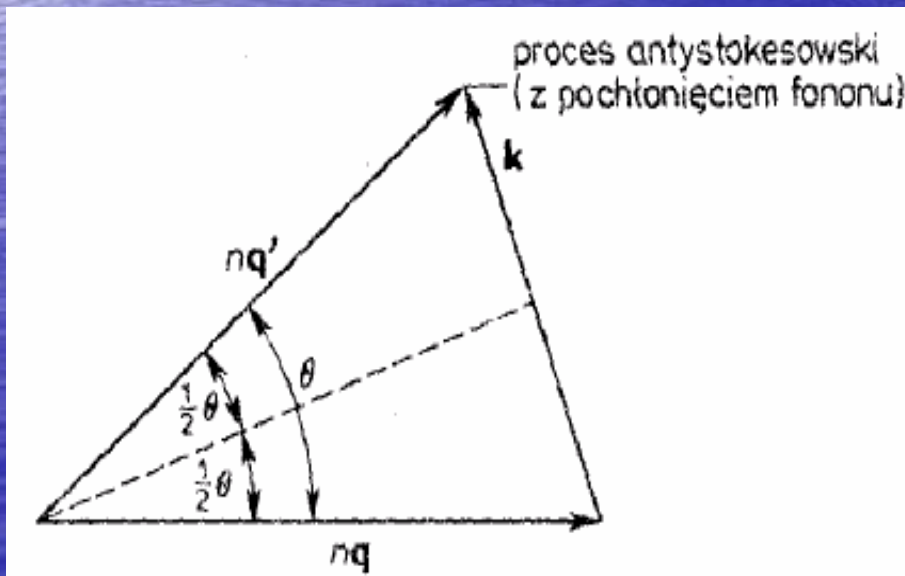

proces stokesowski

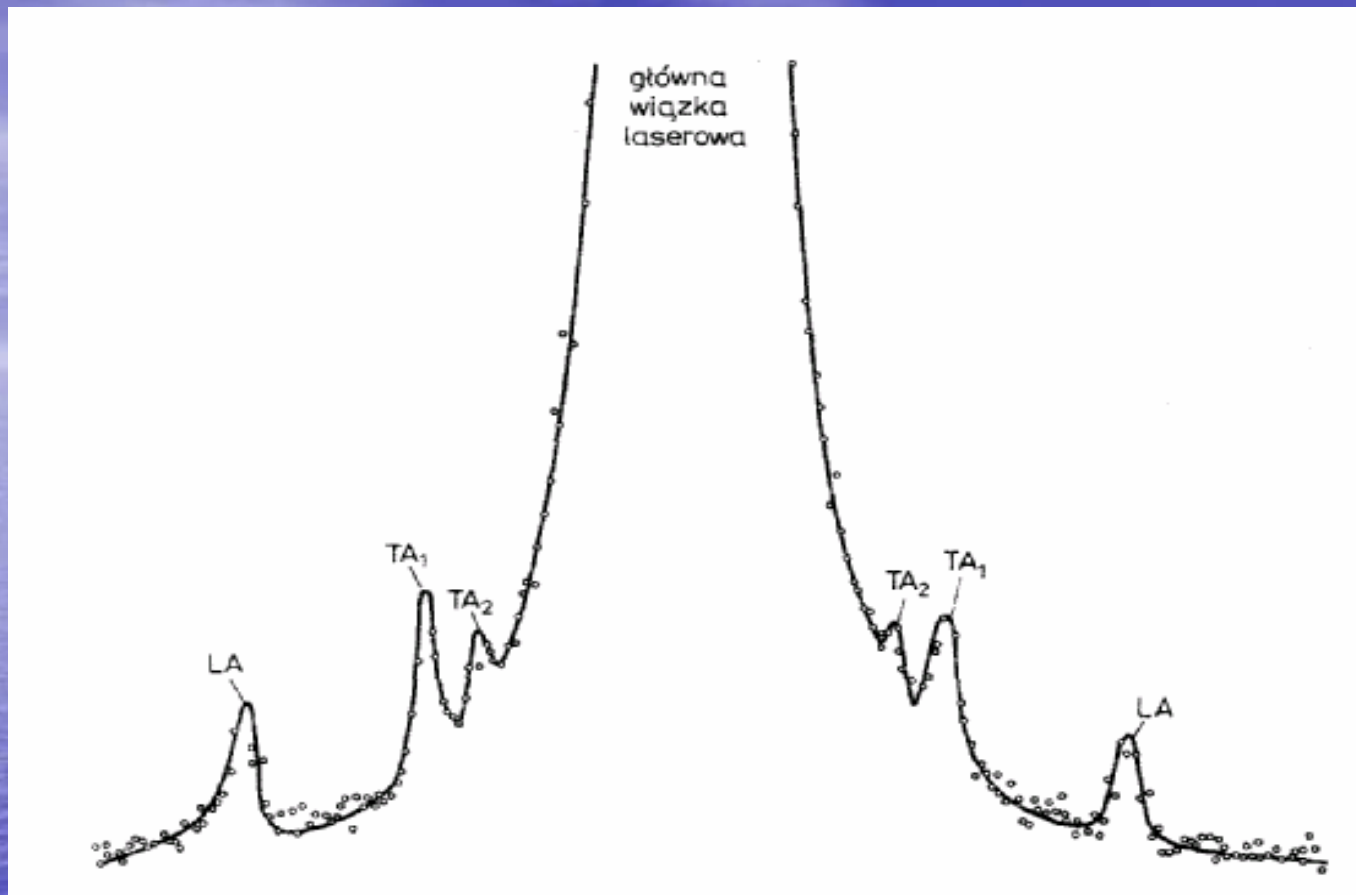

Długość wektora falowego związana jest z częstotliwością światła i kątem rozproszenia θ zależnością:

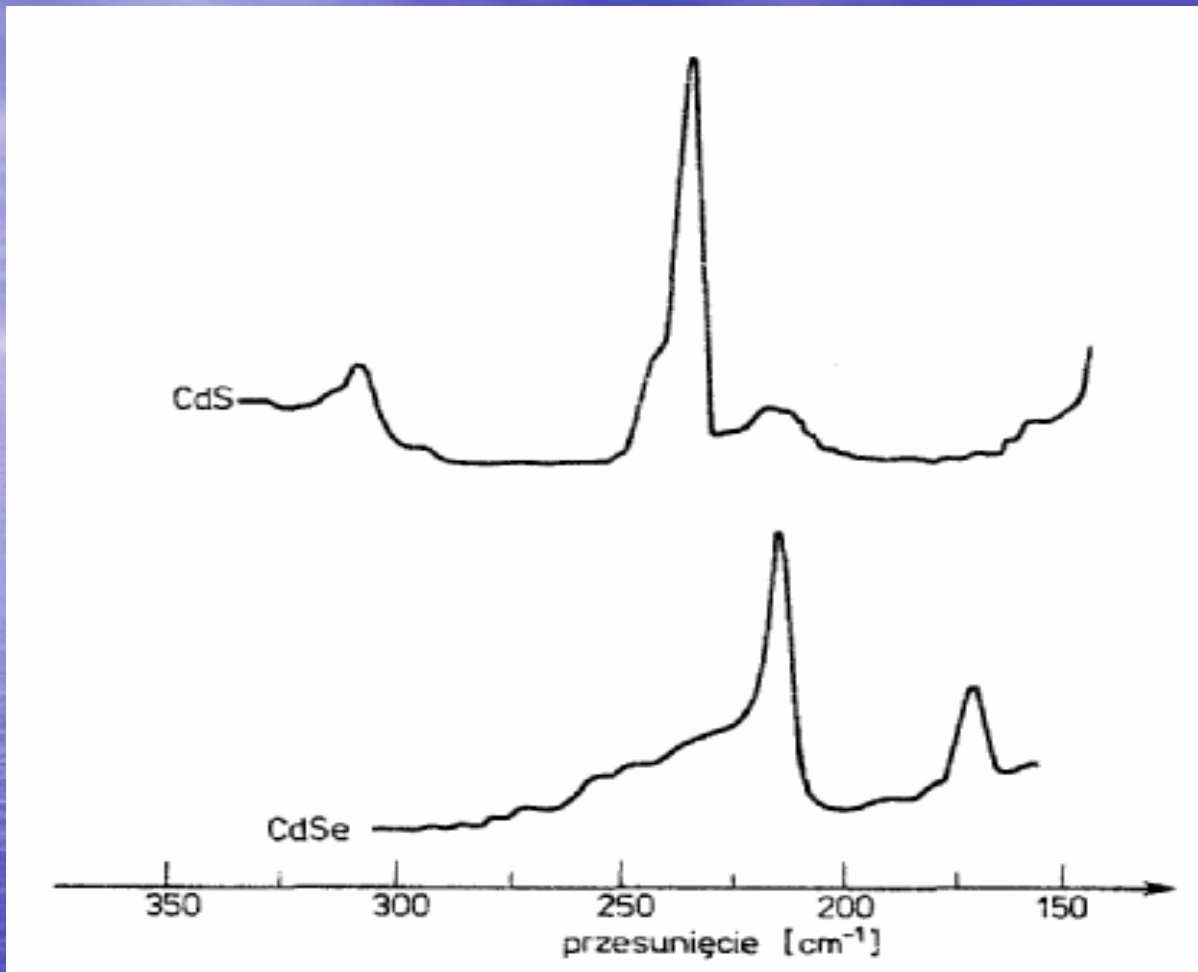
$$k = 2nq \sin \frac{1}{2} \theta = \frac{2\omega n}{c} \sin \frac{1}{2} \theta$$

Rysunek pomocniczy przy wyprowadzaniu wzoru

Charakterystyczna struktura widma Brillouinowskiego. Wykres przedstawia zależność natężenia promieniowania rozproszonego od częstości. Widoczne są łatwe do zidentyfikowania maksima, pojawiające się dla częstości wyższych i niższych od częstości głównej wiązki laserowej, które odpowiadają jednej podłużnej i dwóm poprzecznym gałęziom akustycznym

Widmo ramanowskie CdS i CdSe z widocznymi maksimumi, odpowiadającymi podłużnym i poprzecznym fononom optycznym

Bibliografia:

- N.W. Ashcroft N.D. Mermin – Fizyka ciała stałego
- C. Kittel – Wstęp do fizyki ciała stałego
- J. Godlewski – Generacja i detekcja promieniowania elektromagnetycznego
- Internet